

ВЕЛИКИЙ РОМАН

Надія Гуменюк

«ТВОЯ
НАВІКИ...»

Харків
«ФОЛІО»
2024

ДОЛЯ НА ВИРАЖАХ ІСТОРІЇ

Від авторки

В основі цього роману — щоденники та спогади відомого українського громадсько-політичного діяча в Австралії Михайла Чигрина. У книжці — реальні події, справжні імена, прізвища, біографії, країни, назви населених пунктів. І незвичайна, рідкісна, проте так само реальна історія кохання завдовжки в життя, що охопило майже все двадцяте століття, починаючи від Першої світової війни.

А ще тут справжні листи, що документально засвідчують цю щемливу й драматичну історію любові. Вони, як неоціненний скарб та оберіг, завжди були біля серця адресата, куди б не закинула його доля. А кидала вона Михайла по всьому білому світу — від рідного волинського села, яке змушений був покинути через переслідування, аж до багатомільйонного австралійського Сіднею. Кілька разів він опинявся на межі життя і смерті, проте насамперед рятував листи коханої.

Зізнаюся: спочатку була спокуса взяти записи Михайла Чигрина та епістолярні послання його коханої Ліди Кушнірук лише за основу, щоб дати більшу волю творчій фантазії, додати сюжетних ліній, закрутити їх по-своєму. Однак невдовзі зрозуміла: на життєвих дорогах героїв цієї книжки стільки крутежів та виражів, пасток і випробувань, диких ловів та арештів, гідності та неймовірного прагнення до волі, що куди там авторській уяві!

Хіба що незайвим було додати трохи авторських роздумів щодо тодішніх історичних подій, про які нині, з відстані часу,

відомо значно більше, ніж про них міг знати їхній безпосередній учасник у тридцятих-сорокових-п'ятдесятих роках минулого століття. Зате в щоденниках — його особиста причетність до цих подій і сприйняття їх через призму власних вражень і спостережень, особистого болю і любові.

Дякую талановитій співачці і відомій громадсько-політичній діячці, щирій патріотці України Марічці Галабурді-Чигрин (Бельгія) за її високу шляхетність, за добру жіночу душу, за те, що зберегла щоденникові записи чоловіка і повернула його ім'я на рідну землю, за збережені листи його першої коханої. Саме завдяки пані Марічці ця щемлива історія кохання і боротьби не загубилася, не канула в Лету, стала відома в Україні.

Марічка Галабурда-Чигрин надіслала всі матеріали — щоденникові записи й спогади (а це понад дві тисячі сторінок), світлини, особисті документи, публікації в українських газетах, що виходили в Австралії, представниці Українського інституту національної пам'яті Лесі Бондарук (Луцьк), яка своєю чергою передала їх до фонду Волинського краєзнавчого музею, де вони зберігаються нині.

Дякую Лесі Бондарук, яка першою розповіла про ці матеріали у волинських засобах масової інформації, а потім довірила їх мені, разом із документами, віднайденими нею особисто в українських архівах. Ці архівні свідчення суттєво доповнили роман.

Сподіваюся, ця неймовірно романтична й водночас драматична історія кохання двох волинян на тлі соціальних, політичних та військових подій допоможе читачам краще зрозуміти історію нашої України в бурхливому, багатостраждальному й нескореному двадцятому столітті.

Вірність — чеснота, яка не кожному дається.
Для цього треба витонченої натури.

Марічка Галабурда-Чигрин

Частина перша ПАСТКИ ДЛЯ СОЛОВ'ІВ

1

Самота диригує спогадами, як маестро оркестром.
Спогади навіюють ностальгію.

Ностальгія викликає щем. Тремкий, як досвітковий серпанок, тихий, ледь чутний, у темпі *adagio*.

У пам'яті зринає затишне містечко, в якому вона виросла, батьківський дім, що його так несподівано покинула. Нині там, у старенькій Європі, у Маріччиному рідному Генку, що за п'ятнадцять тисяч кілометрів звідси, полудень. Мама, вочевидь, порається вдома, тато й сестри Надійка та Оля — на роботі, а найменша, Даринка, — у школі. Увечері всі вони зберуться за столом, розповідатимуть, як минув день. Згадають і її, свою австралійську співочу пташку. Так у їхній родині заведено — хто б де не був, а за вечерею всі разом, усі вкупочці, хоча б подумки.

Можливо, сьогодні їхнє місто навіть снігом припорошене. Трішки, ледь-ледь, але зблискує небесне срібло на деревах і будинках, бо на дорозі сніжинки не затримуються, відразу тануть. Зазвичай у Бельгії зими м'які, та все-таки січень надворі. А січень — місяць див.

Раптом нестерпно захотілося зими, легкого бадьорого морозцю, білого снігового дива. Як колись, у дитинстві, — морозива. Тато не дозволяв, просив потерпіти, бо ж за день її виступ, треба поберегти своє золоте горлечко. Він тоді керував танцювальною групою «Полтава», що гастролювала не лише в Бельгії, а й усією Європою. А Марічку, свою старшеньку, готував до вокальної слави. Казав: «Ось побачите: наш соловеєчко на весь світ витьохкуватиме!».

Господи! Як же хочеться їх обійняти! Як хочеться хоча б на мить, всього на одну хвиличку, опинитися за одним столом із рідними, пригорнутися до мами, схилитися на сильне татове плече, знову відчути себе дитиною...

Узагалі-то Марічка не схильна до меланхолії, її оптимістично-рвійна натура постійно потребує руху, дії, нових планів, ризикових проєктів. Вона — жінка-вихор. Але от все зроблено, пісні переспівано, дім прибрано, вечерю приготовано — і раптом накопило так, аж сльози до очей підступили.

О ні! Ніяких сліз! Бракувало тільки, щоб реви обсіли.

Вона не любить залишатися на самоті. Ніколи не любила, не звикла. Хоч тепер доводиться призвичаюватися, бо чоловік ще той непосида, вічний мандрівник і справжній *regretium mobile*, навколо якого все рухається, крутиться-вертиться в прискореному ритмі. Скоріше б цей Михайло-Скрізь-Встигайло повернувся.

Визирнула у вікно. Сонце зачепилося за вершечок Австралійських Альп і якось враз, як відро в глибоку криницю, впало за гірський кряж, а вже десь там, недосяжне її зору, покотилося на захід. Та спека не спадає. Бетон і цегла, пластик і скло, метали й бруківка, дерева й глина — все, з чого зліплений, змурований, збудований, змайстрований, філігранно витворений та оздоблений цей величезний мегаполіс, не припиняє вивергати, видихувати зі своїх пор всотане за день небесне тепло. Воно вібрує й гарячими клубами огортає місто, проникає у відчинені вікна та двері, заповнює кожну шпаринку. Морський бриз мав би розворушити, розвіяти задуху, проте робить він це якось тихо, мляво, ніби знехотя, тож остудити повітря поки що не вдається. Літо в Сідней зазвичай скупе на дощі, а цей січень видався особливо посушливим, і навіть подих океану, зазвичай щільно насичений моквою пасат, безсилий його освіжити й зволожити.

Вечірній Сідней нагадує Марічці величезного кенгуру, що після цілоденного бігання та скакання преріями приліг трішки перепочити біля морського плеса: згорнувся калачиком, прихистив у своїй величезній теплій сумці на животі майже п'ять мільйонів галасливих, невгамовних, веселих і сумовитих, щасливих і не дуже homo sapiens та й віддихується, набирається сил для нового забігу зі стрибками.

За якусь годину-другу зачиняться всі офіси та більшість крамниць, схлинуть людські потоки на входах у метро, на зупинках метробусів, монорельс, трамваїв, автобусів і таксі, вгамується метушня в порту, пропахлому рибою, кораблями й мінливими солонуватими ароматами океану.

Та щойно темінь прийде на зміну пригаслому промінню, відразу яскраво спалахнуть вуличні ліхтарі, різноколірні неонові вітрини, модернові інсталяції, рекламні написи, відчиняться двері нічних клубів, казино, пабів, ресторанів і ресторанчиків, барів і кафе, й прискорений хаотичний денний ритм перейде у дещо стриманіший та романтично втаємничений вечірній. Це місто, що дало прихисток п'ятій частині мешканців усієї Австралії, ніколи не занурюється повністю ні в тишу, ні в сон, ні в нічну темряву.

За кілька днів Сідней святкуватиме день народження — суто свій, міський, і водночас усієї країни. Подумати тільки: понад шістдесят тисяч років тому на цьому дивовижному материка оселилися аборигени. І тільки сто дев'яносто років тому сюди, на Terra Australis Incognita, невідому південну землю, до берегів теперішнього Сіднею, приплив перший Британський флот, щоб заснувати колонію для в'язнів англійських тюрем. І от за цей надкороткий, просто миттєвий на тлі вічності проміжок часу виріс такий велетень-красень.

Люди все можуть. Звісно, якщо захочуть, якщо спрямують свою волю й енергію в річище будівниче, а не в руйнівниче.

Гулятиме місто кілька днів — усе-таки кругла дата, хоч поки що з одним нуликом. Гаряче січневе повітря просякне улюбленою австралійською кенгурятиною на грилі, яку тут готують скрізь і всюди, навіть у парках та скверах, рагу із крокодилів та печенею зі страусятини, азійськими гострими спеціями, морепродуктами, салатами з авокадо, фізалісу, гуаяви та інших екзотів, назв яких Марічка ще й досі не запам'ятала.

Австралійці люблять відпочити й погуляти, тож цей святковий бенкет справді всенародний. Проте багато хто саме в такі дні згадує про свої національні страви. Добрі знайомі Чигринів, товариські й веселі греки Аргерапуло зазвичай запрошують гостей на свою традиційну мусаку, яку Алексакіс (а готує її тільки він) примудряється робити щоразу з іншими смаковими нотками. Бо мусака залежить не тільки від способу приготування, а й від овочів, які можна змінювати до нескінченності. Тільки соус бешамель не має собі заміни, без нього, як запевняє Алексакіс, мусака — не мусака. Ще одні знайомі, вихідці з Ірландії, мабуть, знову пригощатимуть друзів традиційним рагу з баранини. Італійці Валентино та Франческа, вочевидь, смакуватимуть грудинкою з козеняти та кукурудзяною полентою — так із давніх-давен готували в їхній рідній провінції Ломбардії.

Чигрини також приготують своє: улюблені Михайлові волинські крученики й прикарпатський банош, коронну страву, якою Маріччина мама тішила їхню родину в Бельгії кожного свята. Тепер це вже і їхня з Михайлом кулінарна традиція.

Який же великий і розмаїтий цей світ! І яка маленька й невсипуща в ньому людина. Як бджола. І кожній бджілці потрібен свій рідний рій, і кожна хоче свого земного раю, свого хоча б маленького людського щастя — із теплою домівкою-вуликом, квітами з нектаром і стільниками з медами. Марічка знайшла його тут. Ніколи не мріяла про Австралію, навіть не припускала, що житиме на п'ятому континенті. А вийшло так, як вийшло. Поїхала на гастролі — і стала австралійкою.

Що сказала б мама, якби знала, чим закінчиться тодішнє доньчине турне? Чи відпустила б два роки тому її, свою любу Марічку, в таку далечінь? Гм... Ще те питаннєчко.

Та вона й сама не могла тоді припустити, що за час австралійських виступів закохається в їхнього організатора, та так, що заради кохання залишиться в цій чужій екзотичній країні, одружиться з чоловіком, набагато старшим за неї.

Скільки тоді було розмов з цього приводу серед знайомого жіноцтва! Добряче обмили їм кісточки. Обмили, ще й обсмоктали. Михайлові — бо «сивина в бороду, а біс у ребро». Їй — за те, що, мовляв, знайшла собі старшого, бо вибирала з далеким прицілом, для якоїсь вигоди.

А вона й не шукала. Доля сама знайшла їх на різних материках і протягнула між ними тоненьку, як скрипкова струна, стежину через гори й доли, моря й океани. Навіщось ця загадкова й непередбачувана пані зробила так, навіщось влаштувала їхню зустріч. Отже, це сталося волею неба.

«Сивина в бороду...» Та молодим би такої енергії, як у її Михайла!

Два щасливих роки з ним. Два неймовірно цікавих і наповнених справами, у яких вони завжди однодумці, завжди пліч-о-пліч. Хоч характери мають різні й притиратися доводиться ще й досі. Та попри все, він завжди на її боці. Завжди.

Тут, у цьому величезному, найбільшому в Австралії, розмаїтому, багатонаціональному й різномовному місті, Марічка зрозуміла: не так важливо, де твій дім — у маленькому містечку чи в кількомільйонному мегаполісі, неваж-

ливо, скільки людей рухаються навколо цього дому своїми власними орбітами, головне — щоб до нього завжди хотілося повертатися, щоб у ньому був той, хто тебе чекає і любить.

Ну й де він, цей невгамовний Михайло-Скрізь-Встигайло забарився? Збиралися погуляти в парку, пройтися своїм звичним вечірнім маршрутом. А його як хапун ухопив.

По серцю гострим кігтикком шкрябнула тривога: хоч би все добре — недавно ж тільки на ноги зіпнувся після хвороби, а надворі — пік австралійського літа.

Бережи його, Боже, на всіх твоїх шляхах несповідимих!

Щоб заспокоїтися, взялася наводити лад на Михайловому робочому столі. Зазвичай чоловік не дозволяє цього робити. Каже: паперовий розгартіяш — це недоторканна територія творчої людини. І їй залишається лише дивуватися, як він, наче цирковий маг із капелюха, завжди безпомилково дістає зі стосів паперу, із численних тек, згортків, скриньок цього бюрка саме те, що потрібно.

Але сьогодні Марічка порушить це неписане правило про недоторканність творчого простору. Чоловік же не послухався її, затримується десь, змушує хвилюватися. От хай спробує тепер щось сказати. Хай тільки спробує! Та вона й перекладати нічого не збирається, просто подивиться й акуратно поскладає так само. Господиня вона, зрештою, у цьому домі чи ні?

Кілька зошитів різної товщини в різноколірних дерматинових обкладинках. Це Михайлові щоденники, він веде їх ще з юності. Дещо з них вона читала, а більше про занотоване Михайло розповідав сам. Звісно ж, слухати цікаві-

ше, ніж читати, — можна зупинити, перепитати, уточнити, висловити свій захват чи обурення. Вона людина емоційна, не вміє слухати мовчки.

А от цієї зеленої картонної теки з трохи потертими краями Марічка ще не бачила. Зав'язана на два прості білі шнурочки (тепер таких ніхто не випускає), чомусь захована у найнижчій шухляді... Тека ніби сама просилася: а візьми-но мене, любя Марічко, всунь сюди свого цікавого носика, заглянь, що я маю, які таємниці ховаю.

Марічка трохи повагалася, проте не стрималася — розв'язала шнурки. Знову трохи повагалася й усе-таки відкрила теку.

«Чужі таємниці читати не можна», — суворим менторським тоном нагадав їй внутрішній голос.

— А чого це вони чужі? — схитрувала. — Чоловік мій, отже, його таємниці мої. Бо не повинно бути таємниць між чоловіком і жінкою. Як там у Біблії написано? «Так що вони не будуть більше двоє, лиш одне тіло»¹. А які секрети можуть бути в одного тіла від самого себе? Отож-бо.

Узяла до рук верхній аркушик, вирваний зі стандартного шкільного зошита в клітинку, списаний дрібними, як бісер, каліграфічними вчительськими літерами. Зазвичай так дрібно пишуть, коли треба заощадити папір і втиснути чималий текст на маленьку площу. А може, це просто такий почерк? І так буває.

«Коханий Михайлику!..»

Ого! Стоп! Стоп! Стоп! А хто це називає її чоловіка коханим?

¹ Біблія. Матея 19-6.

«Пишу тобі вже вдруге. На перший лист відповіді не отримала, не впевнена, що він дійшов до тебе...»

Отакої! Навіщо писати вдруге, якщо не отримано відповіді на перший? А може, він не хотів відповідати?

«Дуже хочу тебе побачити, коханий. Дуже хочу обійняти, щастя моє!

Твоя навіки...»

Марічка відклала лист, узяла другий. Пробігала поглядом по аркушах, очі чомусь вихоплювали з тексту речення про кохання.

«Коханий Михайлику!

Дякую тобі за листа! Прочитала його і наче тебе побачила, ніби голос твій рідний почула...

...Скільки б не минуло часу, що б не судилося, буду чекати і кохати. Бо ти найкращий!

Твоя навіки...»

Ну що найкращий, то таки правда, Марічка не заперечує. Але ж він її, Маріччин, найкращий!

«Коханий Михайлику!

Яка ж я щаслива! Ніби не лист твій забілів, а сонечко сяйнуло в нашій тюремній камері. Тепер я не самотня — ти зі мною...

Твоя навіки...»

Тюремна камера... Листи... Твоя навіки... Авжеж, це не теперішнє листування. Та під ними й дати поставлені, але вона так розхвилювалася, що й уваги на них не звернула, вихоплювала передусім слова про кохання незнайомої жінки до її, Маріччиного, рідного чоловіка.

Не могла вже відірватися від теки. Шістдесят два листи без конвертів. Цілих шістдесят два! Перший написаний

29 листопада 1935 року, на останньому зазначена дата — 16 травня 1943-го. Усі розпочинаються словами «Коханий Михайлику» і закінчуються підписом «Твоя навіки Ліда». Перші писані, вочевидь, у тюрмі або в тюрму, — вони короткі, лаконічні, далі — розлогіші, на чотирьох сторінках, а останні — навіть на шістьох. Цілі сповіді, щирі оповіді, дивовижні пригоди.

Почерк скрізь однаковий — дрібненький, рівними рядочками, проте щодалі, то все менше в ньому каліграфії. Ніби відмінниця, яка закінчила школу, уже не переймається округлістю літер, а поспішає, дуже-дуже поспішає вилити свої почуття, емоції, розповісти свою (і не тільки свою) історію.

Під листами маленька коробочка, у ній — тоненька золота каблучка, такий собі дівчачий перстеник із мініатюрним рубіном, вочевидь, також Лідин. Ну звісно ж, Лідин, бо чого б він лежав із її листами.

Понад сорок років Михайло беріг цю теку, возив за собою, куди б не закинула його доля. А вона водила його такими шляхами, що тільки б вижити, видихнути, врятуватися. Та він не забував прихопити її із собою... Утім, може, саме ці листи допомагали йому дихати й виживати?

Хто вона, ця Ліда? Де вона нині?

— Марічко, серденько, я вже вдома! Зустрічай! — почувлося від передпокою. — Вибач, що затримався. Там така дискусія розгорілася...

Михайло. Обійняв дружину, зазирнув стривожено в очі:

— Та ти чогось ніби сама не своя... Де твоя чарівна усмішка? Щось сталося?

— Та то я так за тебе хвилювалася. Гадала, де ти забарився, хоч би щось прикре не трапилося, — відповіла й поспішила на кухню.

— Дурненька моя дівчинко! Ну чого ти така переживака? Я вже стріляний вовк, у всіх бувальцях бувалий, мені нічого не страшно. Та й що б мало зі мною статися?

Казати чи не казати? Запитувати чи не запитувати? Ні, спочатку чоловіка треба нагодувати.

А перед сном таки не витерпіла.

— Я бачили твої листи... Від Ліди. Вибач, знаю, що чужих листів не можна читати. І ще раз вибач, любий. Та я й прочитала лише один, а решту... так... Тільки передивилася по діагоналі. Хоч зізнаюся: дуже хотіла б прочитати. Ти не сердисься?

— То моє життя, Марічко, моя доля, — відповів після довгої паузи. — Тебе тоді ще й на світі не було. Навіщо воно тобі?

— Я твоя дружина й хочу знати про тебе все.

— Знаєш, дружинонько, є такі місцинки в людському серці, до яких нікому доступу нема. І не треба туди стукати, не треба відчиняти двері до того давнього болю.

— Я ж не претендую на її місце, Михайлику, ніколи не займу його. Для мене там, у твоєму серці, є інше. І воно мене влаштовує, мені там добре, дуже добре — на тому *моєму* місці у *твоєму* серці. То хто така Ліда? Наречена? Дружина? Ким вона тобі була? Ой, вибач, не те я запитала, не те. І так зрозуміло, що Ліда — це твоя кохана... колишня... Хоч кажуть, що колишніх коханих не буває. А де вона зараз?

— Не знаю.

— Як так? Як ти можеш цього не знати? — здивувалася Марічка.

— То не від мене залежить, — відвернувся Михайло.

— Хоча б жива?

— Теж не знаю.

— Ну як таке може бути?! Як це так?! — не переставала дивуватися Марічка.

— А так. Її арештували після війни, відправили до Сибіру, в один із таборів ГУЛАґу. Так мені сказав земляк, коли я ще був в Австрії, а потім потвердив другий, з яким ми зустрілися вже тут, у Сіднеї. Вони самі виїхали з України після війни, тому також нічого не знали. З тих таборів багато людей не повернулося. І вона в селі більше не появлялася. Гадаю, хтось би з рідних дав знати, якби було щось відомо.

— Ми з тобою могли б дізнатися.

— Як?

— Напишемо запити, надішлемо...

— Куди, Марічко? У Москву? У Кремль? У КДБ? В Україні нині нові арешти. Читав, що це називають «другим покосом» інтелігенції. Там, на Волині, мої сестри, їхні сім'ї, там Лідин брат Хома. Почнуть всюдисущі органи докопуватися, хто я такий, витягнуть матеріали з архівів, дізнаються про теперішню мою діяльність. Наші з тобою звернення можуть обернутися бідною для моєї рідні. Совети ж навіть спеціальну графу в анкети поставили: чи є родичі за кордоном? А тут виявиться, що не просто родич, а ще й «буржуазний націоналіст». Забудь про ці листи, серденьтко. Залиш їх мені, моїй пам'яті. Це моє, тільки моє життя.

Вони так і не змогли заснути цієї ночі. Кожен думав про своє. Зрештою Михайло підвівся, пішов до кухні (мабуть,

прийняв ліки), а потім до свого кабінету. Узяв до рук зелену теку, яку Марічка так і залишила на столі, провів по ній долонею. Провів якимось так повільно, ніжно, ніби погладив жіноче плече. Тоді сів у крісло й узявся перечитувати листи. Відкладав, думав і знову читав.

Марічка постояла на порозі й повернулася до спальні.

У своїх спогадах, у цій довгій-довгій подорожі минулим, Михайло був не тут і не з нею. Зараз із ним та, яка підписувалася: «Твоя навіки...» Вона, його дружина, мусить чекати, коли він повернеться з далеких доріг пам'яті до Сіднею, у спекотний січень 1978-го.

2

Де молоді, там і весело. Бо коли ж іще й веселитися, як не в юності?

Ну й що з того, що хмаровиння, як колись у давнину навала ординська, взяло в облогу давній Свято-Миколаївський монастир? Що волинська моква зранку полонила весь Жидичин, ще вчора сонячний і сухий? Що сірі холодні цівки дощу час від часу перетворюються на білу крижану крупу — провісницю снігу? Що вітер щосили жбурляє цією кашею-малашею у вікна домівки сільської «Просвіти» — цей єдиний острівець української культури, де зазвичай збирається все село? Чи збиратиметься надалі, ніхто не знає, бо над організацією завис дамоклів меч Міністерства внутрішніх справ Другої Речі Посполитої, а децизія¹ про закриття її в Луцькому повіті вже на затвердженні волинського воєводи Юзевського.

¹ Децизія — документ (польськ.).

Та сьогодні молодь прийшла веселитися. Ніякої політики, ніякого антидержавництва, в якому звинувачує влада. Просто неділя, просто довгожданий відпочинок після тривалих селянських трудів осінніх. Тож хто має довгі вуха, хай слухає: будинок вибухає то мелодіями вальсів і краков'яків у виконанні троїстих музик, то парубоцьким сміхом, то дівоцькими піснями, з-поміж яких вирізняється чистий, як вода в лісовому джерелі, голос Ліди Кушнірук.

*Посію я огірочки
Близько над водою.
Буду я їх поливати
Дрібною сльозою.*

Заводить Ліда своїм першим голосом так, що, здається, вже й справді сльоза бринить і ось-ось покотиться по її круглій щоці з ніжною маленькою ямкою біля вуст. Щира гаряча дівоча сльоза. І чого так переймається співачка? Чого так бере до серця пісню?

*Ростить, ростить огірочки
В чотири рядочки.
Не бачила миленького
Аж три вечорочки...*

То от чого. І кого ж це Ліда не бачила аж три вечорочки? Чи не Федірчика, про якого сестри вже всю голову Михайлові протуркотили? Такий уже він зух, такий парубок на все село — і заможний, і роботящий, і прикидливий¹, і жартівливий. Ну хоч на виставку його виставляй чи живим пам'ятником на постамент став. А ось і він. Без нашого Гриця й вода не освятиться. На четвертий вечорочок, зна-

¹ Прикидливий — привітний, приемний.

чить, явився, і хмелем обвивається навколо дзвінкоголосої Лідусі.

Михайло ловить очима граціозні рухи танцювальних пар, спостерігає, як віялами розвіваються легкі сукні, відкриваючи стрункі дівочі ноги у модних черевичках-боти-ках та тонких панчішках, як упевнено хлопці ведуть по дерев'яному настилу своїх партнерок: ніжно-пристрасно проводять долонями по плечах, владно притягують до себе й ніби ненароком, усього на мить, торкаються пліч, грудей, кіс. Уся зала заряджена флюїдами кохання, переповнена музикою, піснями, усмішками, п'янкими пахощами квітів і трав, що ними дівчата споліскують коси, щоб хлопців спокушати та причаровувати.

Він ще не парубок, радше парубчак, або як кажуть на Волині, політок. Та у свої трохи за шістнадцять здається зовсім дорослим. Тож дівчата потай «пострілюють» на нього очима, усміхаються, зрештою-таки затачують на танцювальний майданчик. Білий танець — їхнє право вибору партнера.

«Учися, Михайлику, учися, бо що то за кавалер, який танцювати не вміє. Чи думаєш, як уже панич, то наші танці тобі не до шмиги».

Звісно ж, ніякий він не панич. То дівчата на його гімназійну форму натякають, на те, що вчиться в місті, а отже, в люди виб'ється. Може, і справді колись паничем стане. А в кавалери Михайло не збирається. Ніколи! Ні-защо! Щоправда, це таємниця, про яку нікому не можна казати.

Ще минулої зими він дав обітницю, що все своє життя, до останнього подиху, до останньої краплі крові, присвя-

тять Україні. Урочиста посвята відбулася на Водохреще, на скованому кригою річищі Стиру, втаємничено, серед невеликого гурту жидичинської молоді. Скріпили обітницю освяченою водою з ополонки, потиснули один одному руки й розійшлися поодиночі.

Хлопці тоді пояснили: українська справа небезпечна, може закінчитися і в'язницею, і смертю. Тож одна із заповідей обітниці: не залюблятися! Ні в кого! Ніколи! Любов робить людину вразливою — сам ти можеш витерпіти що завгодно, але якщо через тебе страждатиме кохана людина, сім'я... Це може зламати, змусити піти на поступки, бо чого тільки не зробить чоловік заради коханої жінки! А борець має бути невразливим, сильним і незламним. Він, Михайло Чигрин, гімназист Луцької української гімназії імені Лесі Українки, твердо вирішив, що стане саме таким. Бо що може бути шляхетнішим, ніж віддати життя за свободу й незалежність рідної країни!

Обіцяти ніколи не залюблюватися, якщо ти ще й гадки не маєш, що таке кохання, дуже просто. Він навіть не задумувався над тим, яка сувора ця вимога. Подумаєш! Не залюблюватися, то й не залюблюватися — є справи куди важливіші. Юна душа п'ятнадцятирічного максималіста прагла духовних ідеалів, і він знайшов їх.

Але чому ж це йому так прикро, так мулько на серці від того, що Федірко веде Ліду до танцю, що він щось шепоче їй на вухо, а вона сміється, аж голову назад відкидає, ніби їй лоскітно від тих його слів. Чи від його вуст?.. Авжеж, посіяла огірочки в чотири рядочки, полила їх гіркими сльозами й от дочекалася свого миленького. Тепер і посміятися можна з великої радості.

З М І С Т

ДОЛЯ НА ВІРАЖАХ ІСТОРІЇ. <i>Від авторки</i>	3
<i>Частина перша</i> . ПАСТКИ ДЛЯ СОЛОВ'ЇВ	5
<i>Частина друга</i> . ПООБІЧ ЗАЛІЗНОЇ ЗАВІСИ	147
<i>Частина третя</i> . ОПЕРАЦІЯ «ПОБАЧЕННЯ»	241
ЛЮБОВ, ЩО ДОВША ЗА ДОРОГУ. <i>Епілог</i>	311